

SMOKKELIJAAR

SMOKKELJWAAR

Het smokkelen van verboden goederen of van goederen zonder betaling van in- of uitvoerrechten tussen België en Nederland, bestaat al van voor de scheiding van de twee landen in 1830. Na 1830 werden de prijsverschillen echter aanzienlijker en startte de smokkel van producten waarmee hoge winsten konden worden gemaakt.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg de smokkel echter een ietwat ander karakter. Hoewel winstbejag als motief belangrijk bleef, werd smokkel ook ingezet als instrument van verzet tegen de Duitse overheerser en als overlevingsmiddel in een land waar de basisproducten uit het dagelijks leven verdwenen. Al snel na de bezetting van België bleek dat de controle van de Nederlandse grens niet zo veel voorstelde. Vanuit België verdwenen duizenden jonge mannen om zich via Nederland bij het geallieerde leger te voegen. Ook Duitse deserteurs ontsnapten langs deze weg. Verder werden massaal brieven en postpakketten voor en van Belgische soldaten aan het front de grens overgebracht. In de eerste oorlogsmaanden diende het postkantoor van Baarle-Hertog als draaischijf voor de verdeling ervan, later nam dat van Vlissingen die functie over. Ten slotte passeerden duizenden zakken bloem, vaten petroleum en stenen vlas op illegale wijze de grens, gevolgd door kilo's boter en zeep, plantaardige vetten, koeien en paarden, enzovoort.

De installatie van de elektrische draadversperring met de afbakening van verboden zones in het voorjaar van 1915 bemoeilijkte de smokkel aanzienlijk. De gelegenheidssmokkel liet zich afschrikken, maar de creativiteit waarmee de georganiseerde smokkel technieken en methodes verfijnde, bleek quasi onuitputtelijk. Langs beide zijden van de grens werd de wetgeving op en de bestraffing van smokkelpraktijken alsmaar zwaarder. Aan Belgische zijde bewaakten vooral Duitse militairen de grens. De zogenaamde jachtcommando's lieten niet met zich spotten. Aan de overkant bleven de commiezen op post, ondersteund door militaire grenswachters die over de bevoegdheid beschikten om huiszoeking uit te voeren én te schieten.

Ondanks alle getroffen maatregelen aan beide zijden, nam de smokkelhandel niet af. Integendeel, hij nam hand over hand toe door de hoge winsten die konden gemaakt worden, vooral nadat Duitsland zelf werd getroffen door de economische blokkade van de Britten. Op het terrein werden de confrontaties tussen smokkelaars en grenswachters alsmaar grimmiger. Gewapende incidenten kwamen na 1915 steeds vaker voor, geregeld vonden smokkelaars de dood in een schietpartij met Duitse of Nederlandse grenswachters. Af en toe trof een verdwaalde kogel een Duitse of een Nederlandse militair aan de andere kant.

Toen in de loop van 1918 duidelijk werd dat Duitsland de oorlog zou verliezen, stortten de prijzen van de smokkelwaren in. Even ontstond paniek in smokkelaarskringen, die evenwel slechts korte tijd aanhield. Na de wapenstilstand bleek immers dat het leeggeroofde België zowat aan alles tekort had, wat perspectieven bood voor een heropleving van de smokkel.

DE DODENDRAAD

De bezetting van België stelde de Duitsers organisatorisch voor zwaarwichtige problemen. Eén ervan was het afsluiten van de 450 kilometer lange grens met het neutrale Nederland. Tijdens de eerste chaotische oorlogsweken vluchtten honderdduizenden radeloze Belgen over die grens de vrijheid tegemoet. Een groot gedeelte is snel teruggekeerd, maar velen bleven in het buitenland. Sommigen bleven in de buurt van de grens en vervulden een rol in velerlei vaderlandslievende activiteiten: het overbrengen van oorlogsvrijwilligers, spionage, clandestiene brievensmokkel en het smokkelen van schaarse producten.

Hoewel de bezetter de grens probeerde af te sluiten met schildwachten en versperringen over de hoofdwegen, bleek die in de praktijk een zeef. Eind 1914, begin 1915 besliste de Duitse militaire overheid de hele grens langs Belgische zijde af te sluiten met een draadversperring onder stroom. Hiervoor werden over de hele grenslijn stroken grond vrijgemaakt, bossen gekapt en huizen ontruimd. De Duitse *Pioniere* - genietroepen - spanden drie rijen draad met een tussenruimte van enkele meters. De middelste zetten ze onder stroom. Duitse militairen - meestal oudere mannen die niet meer geschikt waren voor de actieve dienst aan het front - liepen onafgebroken de wacht.

De meeste inwoners van België en Nederland waren niet vertrouwd met elektriciteit. Onmiddellijk na de inwerkingstelling in juli 1915, vielen de eerste doden. De *elektrische draad* of *Dodendraad* zou naar schatting 1000 dodelijke slachtoffers eisen, vooral Belgen maar ook Duitsers en Nederlanders. Op de drukste wegen installeerde de bezetter streng bewaakte doorgangspoorten, zoals in Kieldrecht tussen de Belgische en Nederlandse Kouter en in Prosperpolder in de Carolusstraat. Op wisselende tijdstippen openden de wachters de poorten om personen in het bezit van een *Passierschein* of een tijdelijke toelating doorgang te geven of handelaars in staat te stellen koopwaar aan te bieden. Zo geraakten geheime boodschappen of zelfs geld samen met een handvol in kranten verpakte garnalen de grens over. Daarnaast organiseerden smokkelbendes en spionagegroepen op grote schaal het overbrengen van inlichtingen, mensen, vee, boter, petroleum, vlas enzovoort. Om over de draad te geraken deden ze beroep op *passeurs* of grensgangers die de streek en de gewoontes van de wachtposten goed kenden. Hoe dan ook waren dit levensgevaarlijke ondernemingen. Wie opgepakt werd, werd meestal terechtgesteld.

Onnodig te vermelden dat de elektrische draadversperring het sociale en economische leven aan beide zijden van de grens geheel ontwrichtte. Onmiddellijk na de wapenstilstand op 11 november 1918 slechtten de grensbewoners de draad vrijwel onmiddellijk. Samen met de fysieke relictten verdween de Dodendraad lange tijd uit het collectieve geheugen.

SMOKKELAARS

Op basis van de Zeeuwse uitwijzingsdossiers kunnen we ons een concreet beeld vormen van de smokkelaars die in de periode 1914-1918 opereerden in het grensgebied tussen Beveren en Zeeuws-Vlaanderen. Allereerst dienen we erop te wijzen dat de persoonlijke beweegredenen tot smokkel zeer uiteenlopend konden zijn. Door de nijpender wordende tekorten op de economische markt werd het dagelijkse leven van alle grensbewoners steeds moeilijker, niet in het minst door de strenge repressieve maatregelen van de Duitse autoriteiten. Door de regulering van de bezetter viel het economische leven grotendeels stil. Voor arme lieden werd het bijzonder moeilijk om de eindjes aan elkaar te knopen. Smokkel werd op die manier een beproefde overlevingsstrategie.

Anderzijds bood de context van voedselschaarste en economische malaise een opportuniteit voor minder scrupuleuze personen die uitsluitend financieel gewin voor ogen hadden. Het waren hoofdzakelijk mannen, zonder uitgesproken carrièreperspectieven, die de oorlogssituatie gebruikten om zich economisch te verbeteren. Vele smokkelaars waren vertrouwd met de grensstreek. Veruit de meesten kwamen uit Kieldrecht, hoewel er ook uit Verrebroek, Vrasene of Beveren terug te vinden zijn. Deze veelal jonge avonturiers namen de vlucht naar het neutrale Nederland en ontplooiden van daaruit hun smokkelactiviteiten in grensdorpen als Nieuw-Namen, Clinge, Grauw en Hulst.

Als we de beroepsopgave van de gevatte smokkelaars analyseren, springen vooral de 'ambulante' beroepen in het oog. Leurders en straatventers voeren de lijst aan. Vele smokkelaars worden tevens vermeld als werkmans. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om seizoensgebonden loonarbeiders. Landbouwarbeiders bijvoorbeeld moesten zich dagelijks van en naar de akkers en weilanden begeven en waren bijgevolg één van de weinige beroeps categorieën die, mits Duitse toelating, vrij langs de grenslijn (en latere draadversperring) konden bewegen.

Toch is enige voorzichtigheid geboden. Na vergelijking met de registers van de burgerlijke stand blijken verschillende smokkelaars een foutieve geboortedatum opgegeven te hebben. Dit was een bewuste strategie om verwarring en verstrooiing rond hun identiteit te zaaien ten einde strafvervolging te ontlopen. We kunnen dus niet uitsluiten dat de informatie verschaft door of aan de Zeeuwse autoriteiten foutief en misleidend was.

SMOKKELRITUELEN

Smokkelaars toonden een haast eindeloze vindingrijkheid als het aankwam op het verschalken van grenswachten bij de grensovergangen. Het clandestiene karakter van de smokkel maakt wel dat kennis over het smokkelen en passeertechnieken angstvallig geheim werd gehouden. Zo werden transportmiddelen, vaak met dubbele bodems, gebruikt om de smokkelwaar te verbergen. Ook in kledij van de smokkelaar zelf werd van alles verstopt. Al spottend vertelt dokter Léon van Haelst uit Stekene hoe hij vele grensbewoners uit Nederland de grens zag passeren *zoo dik als 100 kilomannen*. Ze droegen een smokkelvest met extra zakken rond hun lijf waarin de smokkelwaar verborgen zat. Op die manier konden grote hoeveelheden tabak, zeep of boter heimelijk over de grens vervoerd worden. Eens teruggekeerd waren de grenspassanten fel vermagerd!

Smokkel langs de elektrische draadversperring vroeg om een geheel andere aanpak. De gemakkelijkste manier was waarschijnlijk gewoon om de smokkelwaar over de draad te gooien of er met behulp van een katapult over te schieten. Sluwe smokkelaars schakelden ook kinderen in omdat deze met hun onschuldige spel weinig aandacht trokken van de grenswachten. Wie zelf over de draad wilde raken, kon gebruik maken van een trapladder die men plaatste tegen een paal van de buitenste draad, maar dit was niet zonder gevaar. Ook het gebruik van niet-geleidbare materialen zoals rubber en porselein waren al gauw gemeengoed in smokkelmilieus. Eén van de meest ingenieuze uitvindingen om de draad te trotseren, was het plooibare vouwraam, waarvan de buitenkant werd ingesmeerd met teer of afgedekt met fietsbanden. Het raam werd onder de draad geplaatst en open gevouwen, waarna de smokkelaar door het raam kroop. Op regelmatige tijdstippen werd de stroomspanning onderbroken om de grenssoldaten de gelegenheid te bieden om geëlektrocuteerde dieren van de dodendraad weg te halen. Jongeren van Kieldrecht observeerden en noteerden deze tijdstippen en gaven deze informatie door aan *passeurs* of maakten van de gelegenheid gebruik om zelf door de draad te glippen.

Wie smokkelde zocht altijd een handlanger om te helpen of een tussenpersoon om zijn goederen aan kwijt te geraken. Hierdoor ontstonden breed vertakte, georganiseerde netwerken van smokkelaars die met elkaar in verbinding stonden. De Duitse autoriteiten viseerden vooral de herbergen omdat deze bekend stonden als pleisterplaats voor smokkelaarsbenden. Smokkelaars schakelden ook verkenners in, de zogenaamde *voorlopers*, die hun compagnons konden verwittigen als de kust onveilig was. Het verwittigen gebeurde via allerlei visuele tekens of auditieve signalen. Smokkelaars zochten ook samenwerking met grenswachten. Een zeer succesvolle techniek bestond er in om de Duitse grenswachten om te kopen. Zij zorgden er dan voor dat de versperring gedurende een bepaalde tijd niet onder stroom stond of ze bezorgden aan de *passeurs* of smokkelaars bepaalde informatie over de grenscontroles.

DE UITWIJZINGSDOSSIER

De stijgende oorlogsdreiging in de zomer van 1914 liet ook het neutrale Nederland niet onberoerd. Het land bereidde zich net als België voor op het meest gevreesde scenario en kondigde op 31 juli 1914 een algemene mobilisatie af. Dit leek zijn vruchten af te werpen, want na de inval in België liet Duitsland Nederland ongemoeid. Toch bleef de Nederlandse regering op haar hoede. In de strategisch belangrijke grensgebieden kondigde ze op 29 augustus 1914 de staat van beleg af, een soort van noodtoestand.

In Zeeland gold dit aanvankelijk enkel voor de gemeenten van Oost-Zeeuws-Vlaanderen, maar anderhalve week later, op 8 september, werd de staat van beleg uitgebreid tot heel Zeeuws-Vlaanderen. Dit betekende dat de grenzen bewaakt bleven door militairen en de gemeentebesturen onder het bevel stonden van de territoriale bevelhebber van Zeeland, gevestigd in Middelburg.

De staat van beleg moest niet alleen de landsgrenzen beveiligen tegen buitenlandse agressie, ze diende ook om te verhinderen dat zich in het grensgebied activiteiten afspeelden die het neutraliteitsstatuut van Nederland in het gedrang konden brengen. De militaire autoriteiten beschikten over de bevoegdheid personen die een gevaar betekenden voor de rust of de veiligheid in het gebied - en bij uitbreiding in heel Nederland - tijdelijk uit te wijzen. Smokkelaars en spionnen, bijvoorbeeld. Wie was uitgewezen en zonder toestemming terugkeerde, moest voor de rechtbank in Middelburg verschijnen die steevast een tiental dagen gevangenisstraf uitsprak.

Zowel de uitwijzing uit het in staat van beleg verkerende gebied als de veroordeling door de rechtbank, werd genoteerd in registers en ging gepaard met briefwisseling. Wanneer een persoon uit Zeeuws-Vlaanderen werd uitgewezen, werd een soort proces-verbaal opgesteld met vermelding van naam, geboortedatum en -plaats, verblijfplaats, beroep en de reden van de gebiedsontzetting. Verder werd een foto genomen en een persoonsbeschrijving opgesteld. De commandant in Zeeland bezorgde vervolgens in een omzendbrief de foto met de persoonsgegevens aan alle burgemeesters van Zeeuws-Vlaanderen, met vermelding van uitzetting. Zo kon het gebeuren dat de burgemeester van Philippine in een omzendbrief van de commandant in Zeeland zijn eigen uitzetting vernam.

In de archieven van de gemeenten IJzendijke, Zaamslag en Axel is deze reeks omzendbrieven met foto's integraal bewaard gebleven. Ze worden vandaag bewaard in de gemeentearchieven van Sluis en Terneuzen. Dankzij de gewaardeerde medewerking van Carlo Buijsrogge, gemeentearchivaris van Terneuzen, konden alle uitgewezen personen afkomstig uit de acht deelgemeenten van Beveren worden geïdentificeerd.

GRENSWACHTEN

Het waren vooral oudere Duitse soldaten van de *Landsturm* die gedurende de bezetting van de Eerste Wereldoorlog gestationeerd werden aan de grens met Nederland. Hun jongere strijdgenoten waren immers nodig aan het front. Duitse grenssoldaten werden doorgaans ingekwartierd bij burgers in het dorp of bij landbouwers waar zij in schuren en stallingen verbleven. De Duitse militaire overheid was zeer beducht voor een te laconieke omgang van de grenswachters met de grensbewoners. Niet zelden werkte de Duitse grenswachter immers mee aan ontsnappingspogingen, in ruil voor kostbare smokkelwaar, levensmiddelen of andere goederen en diensten.

Geconfronteerd met toenemende honger en de uitzichtloosheid van de oorlog, lieten steeds meer Duitsers zich verleiden tot smokkel. Het werk van de grenswachters bleek ook niet zonder gevaar. Zo vond een Duitse soldaat op 10 september 1916 de dood aan de draad bij de Hedwigepolder. Op 17 mei 1917 viel een tweede dodelijk slachtoffer te betreuren in het gehucht Rapenburg. Op 3 april 1918 werd een Duitse grenswacht geëlektrocuteerd vlakbij de hofstede van landbouwer Hypolite van Royen. Pastoor van Haelst van Prosperpolder noteert in zijn dagboek dat dit gebeurde *met levensmiddelen over te nemen*. Op 11 juni 1918 ten slotte sloeg het noodlot toe bij een Duitse elektricien, die de spanning op de draad even had afgezet om *toebak* te kopen. Achter zijn rug schakelde een collega de spanning per ongeluk terug. Het resultaat laat zich raden. Zowel de soldaat als de smokkelaar, een zekere Van Dosselaer, kwamen bij de actie om het leven. Er volgde een zeer streng onderzoek met tal van ondervragingen bij de buurtbewoners.

In Nederland bestond de grenswacht uit twee groepen, de douane of *commiezen* en de militairen of *soldaat-commiezen*. De douaniers waren door jaren ervaring met de smokkel en de grenssituatie vertrouwd maar hun militaire ambtgenoten waren dit niet. Het hoeft dus niet te verwonderen dat het niet zo goed boterde tussen de ervaren douaniers en het jonge, schietgrage militairen. De huisvesting van de Nederlandse grenswachters was niet altijd comfortabel te noemen. Zo beschrijft de Nederlandse soldaat Marinus de Wandel in zijn dagboek zijn verblijf bij boer Ferket in Prosperpolder als zeer onaangenaam. Het gure weer in de vlakke polders maakte Prosperpolder tot één van de meest gehate plaatsen waar men als Nederlands grenswachter terecht kon komen. Dit wisten ook de directe leidinggevenden die ongehoorzame soldaten steevast naar *Prospiêr* op straf stuurden. Op 10 oktober 1915 vonden ook twee Hollandse soldaten de dood tijdens het smokkelen aan de draad bij Prosperpolder.

OORLOGSAFFICHES

Sinds de introductie van goedkoop papier communiceerde de overheid met haar burgers via aanplakbrieven. Nieuwe wetten of aanpassingen aan bestaande werden op tekstaffiches gedrukt en op vaste publieke plaatsen opgehangen. In Beveren bijvoorbeeld tegen de dorpspomp op de Grote Markt, in Vrasene tegen de gevel van het gemeentehuis. Op marktdagen werden de berichten voorgelezen en druk besproken en becommentarieerd. Ook wie niet kon lezen, geraakte zo op de hoogte van de laatste verordeningen. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was deze praktijk nog volop in gebruik, hoewel ook de pers reeds een ruim aandeel had in het doorgeven van overheidsberichtgeving.

Wanneer in oktober 1914 de Duitse oorlogsmachine bijna het volledige Belgische grondgebied in bezit neemt, legt ze meteen de pers aan banden. De militaire overheid organiseert het bezette land via verordeningen die ze uitgeeft in het *Verordnungsblatt*. Dat is echter vooral voer voor de lokale besturen. De plaatselijke bevolking brengt ze op de hoogte via een vloedgolf aan tekstaffiches. Alle overheden, van de gouverneur-generaal en de *Oberbefehlshaber* van het Vierde Leger tot de burgemeester, vaardigen verordeningen en bijgevolg affiches uit. Hiermee regelen ze het hele economische en sociale leven in het dorp: van de invoering van het Duitse uur over de opeising van duiven, van weerbare mannen, de maximumprijzen van voedingswaren, het verplicht rechts rijden op de openbare weg, het verbod op fotograferen, op het lezen van buitenlandse kranten, de veroordeling van spionnen en werkweigeraars,... Naarmate de oorlogsjaren vorderen, drijven de affiches het angstgevoel, de onrust en de terreur op.

De meeste affiches – met uitzondering van de lokale – worden in drie talen opgesteld, het Duits, het Nederlands en het Frans. Ze hanteren een directe, duidelijke stijl. Een verkeerde interpretatie is onmogelijk.

In veel gemeenten zijn de Duitse oorlogsaffiches, ondanks de povere kwaliteit van het gebruikte papier, bewaard gebleven. Zo berusten in het gemeentearchief van Beveren ongeveer 500 oorlogsaffiches. Ze zijn vorig jaar integraal gedigitaliseerd en vandaag te raadplegen op de Erfgoedbank Waasland: www.waaserfgoed.be

GERAADPLEEGDE WERKEN EN BRONNEN

André Bauwens en Miranda Hak, *Bange jaren. Zeeuws-Vlaanderen en de Eerste Wereldoorlog*. Heemkundige Kring West-Zeeuws-Vlaanderen, 2014

Bart Begijn, *Smokkelen om te overleven. De smokkel tussen Zeeland en het Belgisch grensgebied, 1914-1945*. Onuitgegeven masterthesis, Erasmusuniversiteit Rotterdam, 2008.

Brecht Demasure, *Boter bij de vis. Landbouw en voeding tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Leuven, 2014.

Steven Van Waesberghe, *Smokkel in het Land van waas tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UGent, 2001.

Abdon van Bogaert, 'Leven om en bij de Dodendraad in de grensgemeenten van Beveren tijdens de Eerste Wereldoorlog', in: *Het Land van Beveren*, jrg. 48 (2005), p. 15-19; 53-68; 154-168.

Alex Vanneste, *De Doodendraad. De elektrische draadversperring aan de Oost- en Zeeuws-Vlaamse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Gent, 2013.

Gesprekken met Gerda Vlegels uit Kieldrecht, Eric De Keyzer en Francis Huijbrechts van het Douane- en Accijnzenmuseum Antwerpen, maart-april 2016

COLOFON

SMOKKEL(W)AAR is een realisatie van Cultuurcentrum Ter Vesten, het gemeentearchief Beveren en het Archief de Bergeyk ter gelegenheid van Erfgoeddag 2016 met als thema 'Rituelen'.

De tentoonstelling Smokkel(w)aar loopt van zondag 24 april 2016 tot en met zondag 29 mei 2016 in de Antoon Triestzaal en de Bergeyckzaal van kasteel Cortewalle.

Open op Erfgoedzondag van 10 tot 18 uur, verder iedere zondag van 14 tot 17 uur. Groepsrondleidingen mogelijk op afspraak.

De tentoonstelling werd samengesteld door Carine Goossens en Bert Verwerft en vormgegeven door Christl van den Broucke.

Onze uitzonderlijke dank gaat uit naar het Zeeuws archief voor het ter beschikking stellen van de Zeeuwse uitwijzingsdossiers.

Met dank aan volgende personen en bruikleengevers: Carlo Buysrogge, Eric De Keyzer
Ruben De Maere, Guy De Vos, Karen Dierickx, Francis Huijbrechts, Guido Hullebroeck,
Dimitri van Laere en Gerda Vlegels